

Szemerkenyi Ágnes, Szólások és közmondások

Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 1461 lap

A mai világban egyszerre fontos és kockázatos feladat szólástárat készíteni. Mindig is fontos volt, mint a magyar múlt is mutatja, hiszen a lexikától felfelé menet a nyelvtanig a szólások képezik a legfontosabb pihenő szigeteket a nyelv rögzült és nyitott elemei között. Más értelemben pedig a szólások a gyorsan változó, nyitott lexikai rendszer és a viszonylag konzervatív nyelvtan között is átmenetet alkotnak. Ma az teszi különösen aktuálissá vizsgálatukat, hogy az utóbbi két évtizedben társadalmi és technikai okokból is igencsak változik a nyelv. A kockázatot éppen a technika és technológia adja. Igen sok új, internetesen hozzáférhető elektronikus segédlet létezik, s a hagyományos papír alapú tárnak ennek közegében kell megtalálnia helyét. Ez a helytállás nem metafora, s a feladat valóban nem csekély. Ma, 2009. november 21-én 46.000 (!) weboldal jelenik meg a *közmondások*, 9 millió (!) a *proverbs* kifejezésre.

A könyv öröm az olvasóknak, s öröm a tudományok művelőinek is. O. NAGY GÁBOR egykori referenciamunkáit egy nemzedékkel követve az utóbbi évtizedben szerencsésen napvilágot látott számos hasonló gyűjtemény. Ezek részletes összevetése maga is filológus munka lesz. Az ismertetett könyv erénye, hogy átfogó, egyszerre szép, olvasható, s filológiai teljes munka a magyar szólásokról. SZEMERKENYI ÁGNES bátran szembenéz a kockázatokkal. Az elektronikát fölényesen kezeli, látja annak lehetőségeit a rendszerezésre s szerkesztésre, s a gépeket virtuóz kézzel alkalmazva készíti a művet, az eredmény mégis egy

XXI. századi papír alapú szólástár lesz az olvasó számára. A vezérszavak mentén szemantikai rendet kapunk, nem feledkezve meg a papírkönyvet használók örök segítőjéről, a futóin-dexről sem.

A szócikkek a felkészült filológus gondosságát dicsérik. Szerkezetük áttekinthető, ha egy másfél ezer oldalas kötetről mondani lehetne ilyesmit, egyenesen szellős. Jó lapozgatni a könyvet, a szöveg simogattatja magát. A szólást a jelentés s a műfaj megadása követi, majd a szócikk súlyától megkívánt filológia. Előfordulása szólástárakban, a klasszikus szép-irodalomban. Ez lehet egy sor (pl. *főlfelé hűz*), de lehet akár egy hasáb is (*madarat tolláról, embert barátjáról*). Végül stilisztikai és történeti értelmezést kap az olvasó.

Ebben az utóbbi szócikkrezsben SZEMERKÉNYI ÁGNES egyszerre bizonyul finom érzé-
kü folkloristának s alapos filológusnak. Számos esetben – például a *Deákné vászna* szócikk-
ben – a bevett értelmezést szelíden, de határozottan helyre teszi. Itt például megtudjuk, hogy
a szólás eredete egy XVI. századi humoros vers, a lusta asszony (egy deák felesége) becsa-
pásáról, hogy szövésre kényszerítsék.

Ha lehet a recenziens telhetetlen, a gazdag filológiából egyetlen dolgot hiányolok. Az
esetenkénti latin megfelelők megadását, melyek azért igen fontosak voltak a magyar közbe-
szédben.

A szólások és közmondások nemcsak a nyelvésznek fontosak. Két szempontból alap-
vetők a kultúrával foglalkozó többi kutató számára is. A mai nyelvészet és nyelvpszichológia
egyik alapkérdése a szó szerinti és a képes beszéd viszonya. Egyik végen ott állnak a telje-
sen szikár szó szerinti tábor képviselői, mint CHOMSKY. A másik véglet GEORGE LAKOFF
(G. LAKOFF – M. JOHNSON, *Metaphors we live by*. University of Chicago Press, Chicago,
2003. 2. kiadás), illetőleg nálunk KÖVECSES ZOLTÁN (*A metafora*. Typotex Kiadó, Bp.,
2006), akik valójában minden nyelvi teljesítményt metaforikusnak értelmeznek, számukra a
kiindulás is a metafora. Szó szerinti nyelv nincs is, hiszen éppen az egyetemes metafora biz-
tosítja, hogy minden helyzetre illeszteni tudjuk mondatainkat. A kompromisszumos tábor
képviselői, RAY JACKENDOFF (*Language, consciousness, culture*. Cambridge, MIT Press,
2007) és STEVEN PINKER (*Hogyan működik az elme?* Osiris, Bp., 2002) szerint viszont
a nem áttetsző jelentések sajátos határesetek. A nyelv egészében a csúnya, szigorú dekom-
pozíció, a szólásokban viszont a tárolás és feldolgozás a jellemző.

A szólástár két tekintetben is hasznos az e viták világában élő pszichológusok számá-
ra. Forrás ahhoz, hogy gazdag anyagot állítsanak össze kísérleteikhez. Ugyanakkor állandó
figyelmeztetés is a nyelv komplexitására, célzás, mely a nyelvben érvényesülő utalásrend-
szerek szervezési kerete. A szólások világa emlékeztet arra, hogy a nyelv sosem tekinthető
egy elemeket mozgató szabályrendszernek, hanem az egész emberi életszemléletet érintő ki-
fejezései is vannak.

A pszichológus számára fontos a szólások „életbölcesség” oldala is. A mai pszicholó-
gia nem lenézi, hanem értelmezi azt a naiv (éppenséggel népnek is nevezhető), köznapi
pszichológiát, mellyel élve próbálunk eligazodni mindennapjaink emberi kavalkádjában.
Bár nem vagyunk naivak, tudjuk, hogy *nem mind arany, ami fénylik*, mégis maga ez az élet-
bölcesség adja azt a keretet, melyben mai elemzőbb „tudományos” emberismeretünket el
tudjuk helyezni.

SZEMERKÉNYI ÁGNES modern gyűjteménye elengedhetetlen forrás mindkét területen.
Az élő nyelv megismerésének s a népi kultúra emberszemléletének is gazdag s jól feldolgo-

zott tárházát adja, mely a nyelv művészei mellett a nyelv mesterei számára is sok meglepetést s szinte érzéki örömet tartogat.

Csak remélhetjük, hogy abban a versenyben, amit az elektronikus közegek teremtenek a papír alapú filosszal, időben kapcsol a kiadó, s elektronikus változatot is készít. SZEMERKÉNYI munkáján egy életmű cédulázásainak hihetetlen gondosságát, adatellenőrzését s az egyben összeálló rendszert látjuk. Jó lenne, ha ez kereshetővé válna, s akkor a nyelvészetben és folklorisztikán túl lévő kutatók például azt is megnézhetik, hogy milyen sokszor emlegetjük szólásainkban az ördögöt, de akár azt is, hogy milyen gyakori az emlegetett népi pszichológiában az egymást kompenzáló események vagy a személyi vonzalmakban az ellentétek hangsúlya.

PLÉH CSABA